

DALIUS VILIŪNAS

Kultūros, filosofijos ir meno institutas

RES ADMIRABILAE: LIETUVIŠKOJI IKIKRITINĖS I. KANTO FILOSOFIJOS RECEPCIJA

*Res Admirabilae: Lithuanian Reception of the
Pre-critical Philosophy of I. Kant*

SUMMARY

This article argues that the Lithuanian priest, Kazimieras Narbutas (1738–1807), was the philosopher who had the honour of being the first in East, and maybe in the whole Europe, to receive and criticize the pre-critical thinking of Immanuel Kant. In 1765, in his course of philosophy at the Collegium of piars in Dąbrowicy, Narbutas criticizes the concept of substance suggested by „metaphysician Cantzius“. A person named „Cantzius“ could have been Immanuel Kant, or the theologian Gottlieb Israel Canz. Objecting to the position of Steponas Tunaitis, two arguments are developed in this article: the person, who was referred to by Narbutas, could not have been Canz, since the latter was a representative of the theologian Christian Wolff. This philosophical position is close to that of Narbutas himself, his concept of the essence of the substance is the same as that of School of Wolff. Canz could not have presented a concept of substance that was opposite to the School of Wolff. The second argument is that the principal propositions (and their consequentials) of Kant provided in his work of 1755 *Principorum primorum cognitionis metaphysicae nova dilucidatio* could be attributed to the positions of the „metaphysician Cantzius“ on the substance, the attributes and the goals of God, which had been questioned by Narbutas. This parallel provides us with an opportunity to state, that Narbutas directly or indirectly has been acquainted with the above mentioned work of Kant and that the person, referred to in the text of Narbutas, is nobody but Kant, who had been dealing with metaphysical matters at that time.

SANTRAUKA

Straipsnio paskirtis – teikti argumentus hipotezei, kad Lietuvos pijorų kunigui Kazimierui Narbutui (1738–1807) tenka pirmojo filosofo, kuris anksčiausiai Rytų, gali būti, kad ir Vakarų, Europoje recipavo ir kritikavo ikikritinio laikotarpio Immanuelio Kanto pažiūras, garbė. Narbutas 1765 m. filosofijos paskaitų

RAKTAŽODŽIAI: Apšvietos Lietuva, ikikritinė I. Kanto filosofija, teologinis volfizmas.

KEY WORDS: The Enlightenment in Lithuania, pre-critical philosophy of I. Kant, theologian Wolffianism.

Dombrovičų pijorų kolegijos kurse kritikuoja „metafiziko Cantzijaus“ substancijos sampratą. „Cantzijus“ galėjo būti arba Kantas, arba teologas Gottliebas Israelis Canzas. Straipsnyje, oponuojant Stepui Tunaičiui, plėtojami du argumentai: Narbuto paminėtas asmuo negalėjo būti Canzas, nes jis buvo teologinio volfizmo atstovas. Ši kryptis artima pačiam Narbutui. Narbuto substancijos sąvokos traktavimas būdingas Wolffo mokyklai. Canzo ir Narbuto substancijos apibrėžimai yra tapatūs. Antras argumentas: esmingus Kanto 1755 m. veikalą *Principiorum primorum cognitionis metaphysicae nova dilucidatio* teiginius (ir jų sekvenčijas) galima sugretinti su Narbuto ginčijama „metafiziko Cantzijaus“ substancijos, jos savybių ir Dievo tikslų traktuote. Šis sugretinimas leidžia tvirtinti, jog Narbutas tiesiogiai ar tarpiskai buvo susipažinęs su minėtu veikalu ir įvardija ne ką kitą, kaip tuo metu metafizinius klausimus tyrusį jo autorių Immanuelį Kantą.

IVADAS

1974 m. *Problemos* paskelbė *Kantiana lituanica* – nei ilgą, nei trumpą sąrašą (261 pozicija) publikacijų, kuriose lietuviai atsigręžia į Immanuelį Kantą. Kanto veikalus verčia iš vokiečių kalbos, jo filosofiją pristato, interpretuoja, aktualizuoja, populiarina ar tik šiaip pamini įvairiausiuose kontekstuose. Beje, pirmasis jo paminėjimas lietuvių kalba – 1864 metais laikraštyje *Keleivis iš Karaliaučiaus, Broliams Lietuvninkams Zinės pernesqs*¹, paminklo atidengimo Karaliaučiuje proga. Apdairus šio registro sudarytojas Juozas Tumelis pabrėžė, kad lietuviškoji Kanto recepcija toli gražu nesibaigia jo surinkta medžiaga. Juk nemaža svarbių raštų, susijusių su Lietuvos visuomenės minties raida ir tiesiogiai susijusių su didžiojo mąstytojo palikimu bei asmenybe, išspausdinta (pradedant XVIII a. pabaiga) lenkų, lotynų, prancūzų ir kitomis kalbomis: „Visa ta kitakalbė kantiana², kurios čia pasiges išvalgesnis skaitytojas, sudarytų 2-ąją šio darbo dalį.“³ Deja, pasigendama darbo dalis nebuvo paskelbta. Vis dėlto tai pataisomas nuostolis Lietuvos intelektualinės kultūros istorijai. Mat savo kantianą išvalgiai gvildeno senojo Lietuvos

kultūrinio paveldo dalininkai lenkai: Lenkijoje publikuota Kanto recepcijai skirtų monografijų⁴, dešimtys skvarbių mokslinių studijų ir straipsnių. Dėmesys nemažėja ir dabar, nenuilstamai plėtojama net ir pačios lenkų kantianos refleksija – lenkiškosios Kanto recepcijos ankstesniųjų tyrinėjimų tyrinėjimai.⁵ Lietuvos filosofijos ir kultūros žinovai norėdami gali pasekti polemikas, interpretacijas, vertinimus, kuriuos mūsų kaimyninės šalies istorikai skiria ir tiesiogiai su Lietuva susijusioms personlijoms, kitomis kalbomis parašytiems lietuvių kantianos veikalams.

Natūralu, kad tai yra kiekvienos garbios filosofinės bendruomenės šventas rūpestis – apibrėžti savo santykį su Kantu bei kantizmu ir puoselėti savus Karaliaučiaus mąstytojo tyrinėjimus. Pagaliau pateiktas rimtas įrodymas, kad jie Lietuvoje vykdomi ne nuo užvakar. Parašyta ankstyvosios lietuvių kantianos sintezė – tai Stepo Tunaičio studija *Kantizmo sklaida*⁶. Pažymėtina, kad ji ne tik užpildo Tumelio kadaise paliktą Lietuvos filosofinės kultūros tyrimų spragą. Tunaičio studija fiksuoja nemažai faktų ir tekstų, kurie lig šiol nepatekdavo nei į lietuvių, nei į tyri-

nėtojų užsieniečių akiratį, tradiciškai ap-
rėpiančią bendrą Abiejų Tautų Respubli-
kos kultūrinį paveldą. Paminėtinas, sa-
kykim, gamtininko Johano Georgo Ada-
mo Forsterio (1754–1794) antikantinės
polemikos, kuriai jis atstovavo dėstyda-
mas Vyriausioje LDK mokykloje, išryški-
nimas; nauja yra Johano Heinricho
Abichto (1762–1816) lietuviškojo kūrybos
laikotarpio aptartis, taip pat – supažindi-
nimas su trimis Kanto filosofiją atspindi-
nčiais rankraščiais traktatais, sukur-
tais (greičiausiai Lvove) varžantis dėl
Vilniaus Imperatoriškojo universiteto fi-

losofijos dėstytojo pareigų. Iškeliami
aikštėn ir daugiau įdomių pirmosios
XIX a. pusės Lietuvos šviesuomenės są-
lyčio su Kanto filosofija epizodų, kurių
nėra kituose tyrinėjimuose. Visa tai yra
kuklus, bet naujas indėlis net tik į lietu-
vių, bet ir vokiečių, lenkų, taip pat baltar-
usių, net ukrainiečių kantianas.

Šio straipsnio svarstymus inspiravo
viena minėtoje studijoje pernelyg nesu-
reikšmintas žinia, nors ji, reikia manyti,
pranoksta vien lenkiškai lietuvišką filo-
sofijos istorijos kontekstą ir galėtų sudominti
visuotinės kantianos žinovus.

1. NAUJA LITUANISTINĖ KANTIANOS HIPOTEZĖ

Visuotinėje kantianoje ligi šiol plačiai
žinomi bene trys lituanistiniai faktai.
Deja, jie, sakytume, kuklaus „buitinio“,
o ne filosofinio pobūdžio. 1) Kanto pro-
senelis gyvenęs netoli Priekulės Kant-
vainių kaime ir vokiškai nemokėjęs (ti-
kėtina, kalbėjęs lietuviškai, tai 1953 m.
nustatė vokiečių mokslininkai Hansas ir
Gertruda Mortensenai); 2) pats Kantas
mokytojavo netoli Gumbinės ir kitose
lietuvininkų gausiai gyvenamose Ryt-
prūsių vietose, tad lietuvius neabejotinai
pažinęs nuo pat jaunystės ir 3) juos mė-
gęs – tai liudija jo *Draugo priedas*
(*Nachschrift eines Freundes*) Kristijono
Gotlybo Milkaus žodynui (1800 m.).⁷ Pa-
minėtinas ir filosofinis paties Kanto są-
lytis su buvusią mūsų valstybę (daugiau
nei įtikimas, bet netiesioginis): kai kurie
įžymiajame Kanto opuse *Į amžinąją tai-
ką* plėtojami teiginiai yra traktuotini
kaip užuominos į Abiejų Tautų Respub-
liką ištikusią katastrofą.

Naujas, kol kas hipotetinis, teiginys:
lietuvių teoretikai Kanto filosofiją reci-
pavo nepaprastai anksti, keliomis de-
šimtėmis metų anksčiau nei Vakarų, Vi-
durio ir Rytų Europos kraštų intelektu-
alai. Tūnaičio studijoje tvirtinama, kad
tai Lietuvoje įvykę jau pradiniu Apšvie-
tos epochos tarpsniu. Tūlas filosofijos is-
torikas tars, jog tai *res admirabilae* – keis-
tas ir įstabus dalykas. Intrigos esmė ta,
jog Prancūzija, Anglija, Italija, Olandija,
Skandinavijos ir kitos Europos tautos ne
tik su ankstyvojo, bet ir su brandžiojo,
t.y. kritinio laikotarpio Kanto „įžymiaja
proto revoliucija“ susidūrė sąlyginai vė-
lai – tik pačioje XVIII a. pabaigoje, kiek
labiau – XIX a. pradžioje.⁸ Nuo pat *Gry-
nojo proto kritikos* publikavimo 1781 m.
Kanto kritinė filosofija tapo audringų
diskusijų ir kontroversijų objektu, galin-
gu filosofinio ir apskritai intelektualinio
gyvenimo stimulu. Tačiau iš pradžių tai
buvo išimtinai Vokietijos fenomenas;

tarptautinę, pasaulinę šlovę Kantas pelnė gerokai vėliau. Patys vokiečiai vartodami sąvoką „pirmoji Kanto recepcija“ ją taiko devintajam XVIII a. dešimtmečiui ir sieja su C. L. Reinholdu, S. Maimonu, Fr. W. Schellingu ir J. G. Fichte.⁹

Iki šiol buvo žinoma, kad Lenkijoje ir Lietuvoje pirmieji Kanto veikalų vertimai ir vertinimai pasirodė taip pat tik XVIII–XIX a. sandūroje. Kantas tuometiniame lenkų literatūrinės kalbos, aukštosios kultūros ir mokslo regione vertintas labai selektyviai, dažnai neadekvačiai (Varšuvoje būta tariamų jo sekėjų); Vilniaus Imperatoriškojo universiteto mokslo ir švietimo aplinkoje – nepagrįstai kritiškai. Tačiau pastebėtina, kad, žvelgiant į tuometinį europinį filosofijos raidos kontekstą, tai nebuvo jokia apmaudi išimtis, anachronizmas arba, kaip pamėgta sakyti, „civilizacinis vėlavimas“. Apskritai originalųjų Kanto transcendentalizmą, tokį, koks jis dabar apibūdinamas filosofijos vadovėliuose, „atrado“ tik vadinamieji neokantininkai antroje XIX a. pusėje.

Tuo, regis, išpūdingesnė žinia (kaip minėta, kol kas hipotetinė), kad ankstyviausiąją, dar iki-transcendentalinio, ikikritinio laikotarpio Kanto kūrybą jau žinojo ir savaip įvertino lietuvių švietimo, būtent profesionalūs Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės filosofai. Tunaičio teigimu, nutikę taip: LDK teoretikai pradėdant antrąją XVIII a. pusę „plačiai žvalgėsi po Vakarų Europos filosofiją“. Šių smalsių protinio darbo atstovų Kanto kūryba neliko nepastebėta. Faktinis Tunaičio argumentas: marginalių nuorodų į šią kūrybą buvo įtraukęs Kazimieras Narbutas (1738–1807) *Eklektiškosios filosofijos paskaitų*¹⁰ (*Institutiones*

Philosophiae Eclecticae) kurse, kurį jis 1764–1765 metais lotynų kalba (Lietuvoje ji dar buvo vienintelė filosofijos kalba) skaitė Dombrovičių pijorų kolegijos studentams.¹¹ Pirmasis įžymiosios Kanto *Grynojo proto kritikos* leidimas pasirodė tik po 16 metų.

Pagrindinis tolesnių svarstymų tikslas – šią neordinarią informaciją (Tunaičio kukliai įvardytą kaip „Kantizmo aidai pradiniam Apšvietos epochos tarpsnyje“) patvirtinti arba paneigti, mat studijoje ji pateikta be nuorodos į konkrečią Narbuto veikalą vietą. Pastaruoju metu Tunaitis, specialiai dėl šio klausimo patyrinėjęs Narbutą rankraštį, yra iškėlęs kitą hipotezę (į ją atsižvelgsime). Būtina pridurti, kad pirmasis Kanto pavardės buvimą Narbuto *Eklektiškosios filosofijos* kurse dar 1980 m. užfiksavo Aloyzas Varanavičius, taip pat be nuorodos, šio fakto atskirai neinterpretuodamas ir Kanto neišskirdamas iš abėcėlinio pavardžių sąrašo: „[Narbuto] paskaitos pasižymi erudicija, dėmesiu daugeliui pasaulio filosofinės minties atstovų. Jose remiamasi arba minima Aristotelis, arabai, ateistai, Aristarchas, Augustinas, Aristipas iš Kirėnės, Averojus, F. Bekonas, R. Boškovičius, R. Dekartas, Chrisipas, Ciceronas, Demokritas, E. Korsinis, Epikūras, Euklidas, P. Gasendi, A. Genujietis, T. Hobsas, T. Kampanela, J. Kepleris, M. Kopernikas, I. Kantas, G. Leibnicas, Diogenas Laertietis, Lukrecijus, Dž. Lokas, N. Malbranšas, Mariotas, I. Niutonas, Parkeris, Pironas, Platonas, P. Ramusas, A. Rudigeris, Seneka, Sokratas, sofistai, B. Spinoza, stoikai, A. Vernėjus, Ch. Volfas, Zenonas Elėjietis ir kt.“¹². Tyrinėtojai Tunaitis ir Varanavičius mokslinėms prie-

dermėms nenusidėjo: pirmuoju atveju informacija kvalifikuojama kaip marginali, išnašų verkiant nereikalaujanti, pastaruoju – ji visai periferinė.

Narbuto kurso *Eklektiškosios filosofijos paskaitos* rankraštis yra saugomas Ukrainos Nacionalinės mokslo akademijos V. Vernadskio bibliotekos rankraščių skyriuje; Lietuvos Mokslų akademijos biblioteka turi išsigijusi kopiją – mikrofilmą. Abu minėti mūsų mokslininkai skirtingu metu tyrė Kijeve esantį originalą. Pasigendama nuorodą galima pateikti nedelsiant – 65 Narbuto kurso lapas (p. 130), paskutinė pastraipa.

Deja, nuoroda lietuviškosios kantianos pradžios klausimo neišsemia: ji negailestingai apsunkena kelios aplinkybės. Paminėtame rankraštinio kurso lape polemizuojama su „metafiziku Cantzijumi“ (*Kiti metafizikai, tarp kurių Cantzius, šią tezę grindžia kitaip, sako ką kita [...]*). Inicialiai nepateikti, Kanto pavardė (jeigu tai Kantas!) transkribuota, kaip matome, labai neįprastai. Negana to, pavardę supantis kontekstas (apie jį vėliau skurdokas. Taigi turime reikalų viso labo su hipoteze; tenka ieškoti argumentų *pro et contra*, kurie leis nustatyti jos tikėtinumą. Norom nenorom pri(si)pažintina, jog egzistuoja atviras dar ir antras problemos sprendimo kelias. Būtent, Narbuto paskaitų rankraštyje (švelniai tariant, nekaligrafiškai primargintuose pusketvirto šimto puslapių) surasti konkretesnę nuorodą į didžiojo filosofijos reformatoriaus darbus. Gal ji prasprūdo ligšioliniams tyrinėtojams... Būsimajam entuziastui reikia palinkėti nemenkos kantrybės ir sveikatos, o didinamąjį stiklą paprašytos paskolins bibliotekos tarnautojos. Šis palinkėjimas regėjusiems rank-

raštinus XVIII a. mokslo traktatus labai kurioziškas tikrai neatrodys.

Pirmiausia apie pavardės „Cantzijus“ rašymą. Lotyniškoje transkripcijoje, ankstyvuose lotyniškai rašytuose veikaluose, Kanto vertimuose į lotynų kalbą, lotyniškuose jo filosofijos komentaruose jo pavardė dažniausiai rašoma įprastai – *Kant*, arba kiek „sulotynintai“ *Kantius*: *Kantius dicit, philosophia Kantii, libros a Kantio* ir panašiai. Vienas paaiškinimų, kodėl atsirado neįprasta forma *Cantzius*, yra gana paprastas. Šią pavardę užrašęs asmuo savo akimis nei lotyniškų Kanto darbų, nei jo pavardės rašybos pavyzdžio nebuvo regėjęs. Nustatyta¹³, jog Kijevo bibliotekos fonduose saugomas rankraštis yra ne paties Narbuto rankos darbas. Tai „diktantas“, t.y. rašyta „iš klausos“; Narbuto studentas savo nuožiūra, sakykime, skubėdamas galėjo perteikti fonetinę sulotyninto vardo „Kantius“ išraišką. Scholastinė pažodinio užsirašinėjimo tradicija tuometinėse vienuolių ordinų kolegijose gyvavo nekvestionuojama. Mažai tikėtina, kad studentas iškreipė diktuojamo teksto turinį. Tačiau diktantuose ar nuorašuose neįprastumų, smulkių nesusipratimų sunku išvengti. Antai Vilniaus Universiteto bibliotekos rankraštyne yra keli Angelo Daugirdo (1776–1835) filosofijos kurso variantai. Nereikia rašybos ekspertizės įsitikinant, kad tai kito asmens padaryti nuorašai su korektūros klaidelėmis: sakykim, škotų filosofas *Beattie* įvardijamas „*Reattie*“.

Antrasis transkripcijos paaiškinimas – tekste paminėtas ne Kantas, bet kitas teoretikas, turėjęs panašią pavardę (rašybą norminančios „komisijos“ dar niekam nesisapnavo). Šiuo atveju visi prieinami įmanomi žinytai bei vardynai suponuoja

esant vienintelį galimą alternatyvų kandidatą – Viurtenburgo evangelikų teologą Israelį Gottliebą Canzą (1690–1753). Fonetinė sulotynintos jo pavardės („Canzius“) išraiška sutampa su Kanto („Kantius“), paprastai sakant, abi pavardės skamba vienodai. Maža to, vienas (tiesa, retas, vienkartinis) iš keleto užfiksuotų pavardės Canzas užrašymo variantų (Canz, Canzius, Canzen) – būtent „Cant-

zius“¹⁴. Taigi čia gvildenama problema įgauna naują pavidalą. Suformuluosime ją paprastai: kas Abiejų Tautų Respublikoje pirmesnis – Kantas ar Canzas?

Šį problemišką reikalą spręsti pradėjime nuo tikrai nebereikšmio klausimo – ar yra bent tikėtina ir koks tikimybės laipsnis, kad Narbuto paminėta filosofinė persona („vienas iš kitų metafizikų“) buvo ne kas kitas, o Immanuelis Kantas.

2. KANTO RECEPCIJOS GALIMYBĖS

Grįžkime prie Tunaičio studijos *Kantizmo sklaida*. Pirmasis autoriaus teiginys apie gerėjantį lietuvių filosofinį nuovokumą priimtinas be išlygų. Jį paremia ir užsienio (lenkų ir baltarusių) istorikų darbų išvados, o pastaruoju metu faktą, jog nuo XVIII a. vidurio LDK teoretikų akiratis sparčiai plėtėsi, neabejotinai patvirtina svarus, gausius šaltinius apripiantis Romano Plečkaičio veikalas.¹⁵ Ypatingai imlus filosofijos ir mokslo naujovėms buvo pijorų ordinas, kuriam kaip tik ir priklausė Kazimieras Narbutas. 1759 m. Narbutas, tuomet dar studentas, Vilniaus pijorų kolegijoje klausėsi eklektinės krypties filosofijos paskaitų. Minėtų metų kurso užrašai yra išlikę. Nenurodyto lektoriaus¹⁶ filosofinė erudicija didžiulė, jis operuoja dešimtimis pavardžių; kai kurios iš minimų personalijų – lektoriaus amžininkai arba tik šiek tiek ankstesni autoriai. Neprašal pastebėti, kad vilnietis Narbuto dėstytojas vienoje vietoje sako, kad jis naudosis raštais, surinktais įvairiausiuose Europos universitetuose. Pats eklektinės filosofijos srovės pobūdis lėmė teorinių recepcijų įvairovę, aptariamų au-

torių gausumą. Šios krypties atstovai (be Narbuto Lietuvoje žymiausi: Benediktas Dobševičius (1722– apie 1794), Antanas Skorulskis (1715–1780), Stanislovas Šadurskis (1727–1789), save poetiškai vadinavo bitelėmis, darbščiai renkančiomis filosofijos ir išminties nektarą iš pačių įvairiausių žiedų. Gal triviale nurodyti, kad Karaliaučiaus universitetas, nors ir nelabai ryškus Europos universitetų žiedyne, lietuvių buvo nuo seno puikiai pastebimas, neabejotina, jog dažniausiai aplankomas. Tai vis dėlto primintina skeptikams, galintiems paklausti, kodėl mūsų žvilgsnis nori krypti būtent į Kantą, „Karaliaučiaus išminčių“ („*Mędrzec Królewiecki*“ – taip XIX a. pradžioje kartais rimtai, sykliais ironiškai jis vadintas ir Lietuvoje). Netrukus pats Narbutas išvyko į aukštąją pijorų mokyklą Romoje – Nazarenumą, kuriame ketverius metus studijavo filosofiją ir teologiją. „Šioje pijorų aukštojoje mokykloje vyravo pažangios modernios nuotikos, buvo orientuojamasi į naujųjų amžių filosofiją ir naujuosius gamtos mokslus, į šviečiamąsias idėjas – tiek, kiek jos buvo priimtinos pijorams. Ypač

buvo akcentuojama filosofijos tyrinėjimų laisvė.¹⁷ Esama duomenų, kad Narbutas išsiskyrė knyginiu žingeidumu. Romoje vos dvidešimt trejų metų lietuvis atkreipė Klemenso XIII dėmesį ir buvo šio popiežiaus apdovanotas vadinamaisiais indultais – t.y. privilegijomis, leidžiančiomis ypatingų gabumų žmogui nukrypti nuo kai kurių bažnytinių suvaržymų. Narbutui suteikta privilegija skaityti draudžiamas religinio, istorinio ir teisinio turinio knygas¹⁸, tarsi jam nepakako nedraudžiamų veikalų.

Nenuginčijama pirmoji išvada – Narbutas jau septintajame XVIII a. dešimtmetyje buvo apsišvietęs, gerai pasirengęs (manyta, netgi išskirtinai pajėgus) recipuoti platų Vakarų Europos teorinės minties spektrą, Apšvietos filosofijos naujoves.

Narbutui pradėjus skaityti paskaitas, Kantui buvo 40 metų. Karaliaučiuje tuomet jis jau buvo gana žinomas ir populiarius tenykščio universiteto profesorius. „Jis garsus, vertinamas ir gerbiamas. Paskaitos turi pasisekimą, auditorija visada sausakimša, ir kai kuriuos kursus jis patiki savo mokiniams. Knygos gerai perkamos, o *Grožio ir didingumo jausmo stebėjimai* pelnė jam madingo autoriaus šlovę.“¹⁹ Jo darbai Vokietijoje sulaukia palankių recenzijų; paminėtina „pranašinga“ 1763 m. Mozės Mendelsono ištarė, jog Kantas esąs „drąsus žmogus, kuris grasina Vokietijos akademijoms baisia revoliucija“²⁰. Kaip žinoma, pats Kantas savo filosofijos kelią yra suskirstęs į du laikotarpius – kritinį (pradedant *Grynojo proto kritika* 1781) ir ikikritinį (kaip pats tvirtino – „dogmatinio snaudulio“). Filosofijos istorijos tyrinėtojai laikotarpių nusiteikę išvelgti daugiau,

sakykim, išskiria įvairius mums rūpimos ankstyvosios, dar „nerevoliucinės“, ikikritinės, jo filosofijos etapus. Vokiečių filosofijos istoriografijoje dažnai skiriamos dvi ikikritinės Kanto kūrybos fazės, atsižvelgiant į Kanto mažėjančią priklausomybę nuo Wolfo; Władysławas Tatarkiewiczus aptaria net tris etapus: 1) iki 1762 m. Kantas gilinosi į gamtamokslines problemas; 2) 1762–1766 m.: posūkis link humanistinių ir filosofinių problemų, atotrūkis nuo mokyklinės metafizikos; 3) 1770 metų disertacija formuluoja originalią dualistinę juslinio ir inteligibilaus (galimo vien tik mąstyti) pasaulio koncepciją.²¹ Šis plačiai žinomas skirstymas nėra preciziškas: pirmąjį ne gamtamokslinį, bet iš esmės filosofinio (šiuolaikine prasme) pobūdžio veikalą Kantas sukūrė dar 1755 metais, – tai habilitacinė disertacija *Naujas pirmųjų metafizinio pažinimo principų nušvietimas* (*Principiorum primorum cognitionis metaphysicae nova dilucidatio*).²² Mūsų svarstymų kontekste išskirtina ir 1762 m. data – Kantas M. Mendelsono palankiai recenzuotu ir *Berlyno Akademijos darbuose* paskelbtu kūriniu *Vienintelis galimas Dievo buvimo įrodymo pagrindas* (*Der einzig mögliche Beweisgrund zu einer Demonstration des Daseins Gottes*) galutinai įvirtino savo svarbią padėtį Vokietijos literatūrinėje ir filosofinėje srityje. Šioji data, kaip pastebi autoritetingi tyrinėtojai, ženklina ir tam tikro pripažinimo užsienyje pradžia.²³ Minėtas Kanto veikalas neigiamai nuteikė teologų sluoksnius; jis netgi buvo patekęs į draudžiamų knygų „Indeksą“²⁴. Vien paminėtieji du darbai Narbutui galėjo suteikti svarų pagrindą 1765 m. Kantą priskirti būtent „metafizikų“, o ne gamtos filosofų ar

dar kitokių mokslininkų kategorijai. Juolab išžymus novatoriškas (baigtas 1755 m.) Kanto veikalas *Visuotinė natūralioji dangaus istorija ir teorija* [...] (*Allgemeine Naturgeschichte und Theorie des Himmels oder Versuch von der Verfassung und dem Mechanischen Ursprunge des ganzen Weltgebäudes, nach Newtonischen Grundsätzen abgehandelt*), leidėjui bankrutavus, mokslo visuomenei ilgokai liko nežinomas.

Taigi viena iš Narbuto recipuotų filosofinių naujovių tikrai galėjo būti anksčiau ne tik Rytprūsiose, bet ir visoje Vokietijoje, jos intelektualinio poveikio zonoje jau sąlyginai išgarsėjusio, žinomo filosofo Kanto metafizika.

Egzistuoja galimybė šią versiją sukonkretinti. Pirmiausia pastebėtina, jog Narbutas, gal ir neblogai mokėdamas vokiečių kalbą, savo filosofiniuose veikaluose – eklektinės filosofijos kurse ir vėlesniame lenkiškame logikos vadovėlyje (1769) – vis dėlto naudojosi išimtinai lotyniška, tik hipotetiškai – dar ir prancūziška lektūra.²⁵ Iki 1755 m. Kantas, kaip minėta, buvo užimtas pirmiausia gamtamoksliniais tyrinėjimais (jie Narbutui greičiausiai liko nežinomi); 1756–1762 m. teparašė tris nedidelės reikšmės proginius kūrinius. Naujas jo kūrybinis pakilimas prasidėjo 1762 m., okupacinėms rusų pajėgoms palikus Karaliaučių. Turint galvoje, kad Kanto *Vienintelį galimą Dievo buvimo įrodymo pagrindą* (1762) ir Narbuto paskaitų kurso pradžia (1764) skiria gana trumpas laikotarpis (plačiam, originaliam kursui parengti laiko reikėjo nemažai), antra, kad Narbutas ne itin „mėgo“ veikalus, rašytus vokiečių kalba, savo filosofinėje kūryboje jais, regis, nesinaudojo, necitavo, referencija į minėtą

veikalą yra abejotina. Tačiau tikėtina, kad jo žinių apie „metafiziką Cantzijų“ šaltinis galėjo būti būtent lotyniškas habilitacinis 1755 m. darbas *Naujas pirmųjų metafizinio pažinimo principų nušvietimas*.

Kokia tikimybė, kad plačios erudicijos Narbutas paminėjo ne „jaunąjį“ Immanuelį Kantą, bet Viurtenburgo žemės evangelikų teologą ir filosofą Israelį Gottliebą Canzą, Tiubingeno universiteto profesorius? Pastarasis filosofijos istorijoje – smulkoka figūra. Canzas jau XIX a. pradžioje buvo iš esmės užmirštas. Antai toks kruopštus filosofijos istorijos klasikas kaip Wilhelmas Gottliebas Tennemannas jam teskia pora eilučių.²⁶ Ir šiuolaikiniai tyrinėtojai jam dėmesio iš esmės neteikia, jis priskiriamas prie marginalių autorių, apsiribojama konstatuojant, kad jis vokiečių Apšvietoje (XVIII a.) turėjo tik „lokaliai apribotą betarpišką poveikį“²⁷.

Vis dėlto XVIII a. viduryje Vokietijos mokslo visuomenėje Canzas, tenka pripažinti, buvo ryškesnė figūra už Kantą. Protestantų teologijos metodologinėse diskusijose jis tikrai buvo žinomas. Per 25 kūrybinės veiklos metus parašė beveik 20 veikalų (dalis jų – daugiatomiai), daugiausia lotynų kalba, jam vadovaujant apgintos 35 disertacijos. Savotiškas tarptautinis „pripažinimas“ jo taip pat neaplenkė – porą svarbių jo raštų Vatikanas buvo įtraukęs į draudžiamųjų knygų indeksą (draudžiamaisiais veikalais, kaip minėta, Narbutas galėjo disponuoti nevaržomas).

Mažai telaimėtume spėliodami, ar lietuvių kunigui Narbutui rūpėjo evangelikų teologiniai debatai ir raštai Viurtenburgo hercogystėje bei kokią įtaką jie galėjo turėti (ar apskritai jos neturėjo) pijo-

ruų ordino kolegijose dėstomiems filosofijos kursams. Taigi mūsų klausimas –

„Kantas ar Canzas?“ be konteksto analizės neatsakomas.

Literatūra ir nuorodos

- ¹ Juozas Tumelis. *Kantiana Lituonica*. // *Problemos*, 1974, nr. 2(14), p. 113.
- ² *Kantianos* sąvoka erdvi: ji nurodo plačią sritį – nuo gilių Kanto filosofijos tyrinėjimų, mokslinių veikalų iki Kanto relikvijų registravimo ar kolekcionavimo, antikvarinius Kanto darbų leidinius, asmeninius filosofo buities reikmenis, jo portretus, skulptūras, medalių kūrimą, paminklų statymą ir kitokių Kanto „garbinimą“. Bendriausia prasme *kantiana* reiškia visus artefaktus, kurie susiję su filosofu Immanueliu Kantu.
- ³ Juozas Tumelis. *Kantiana Lituonica*. // *Problemos*, 1975, nr. 2(14), p. 110.
- ⁴ Žr.: St. Harassek. *Kant w Polsce*. – Kraków, 1916; St. Kaczmarek. *Początki kantyzyzmu. Reakcja przeciw kantyzmowi w Polsce*. – Poznań, 1961.
- ⁵ Žr.: M. Żelazny. Referat Piotra Chmielowskiego „Najdawniejsze wiadomości o E. Kancie w piśmiennictwie naszym“. // *Ruch filozoficzny*. Tom LXII, nr. 1. – Toruń, 2005, p. 55–68 ir kiti.
- ⁶ Stepas Tunaitis. Kantizmo sklaida. // *Apšvietos ir romantizmo kryžkelėse. Filosofijos kryptys ir kontroversijos XVIII a. pabaigoje – pirmoje XIX a. pusėje. Lietuvos filosofijos istorija. Paminklai ir tyrinėjimai*. VI knyga. – Vilnius, 2008, p. 35–63.
- ⁷ Kantas – pozityvaus lietuvių įvaizdžio kūrėjas: esą lietuviai linkę mažiau pataikauti nei kitos tautos, jaučia savo vertę, yra drąsūs ir ištikimi.
- ⁸ Žr.: K. Rosenkranz. *Geschichte der Kant'schen Philosophie*. – Berlin, 1987; apie Kanto recepciją Nyderlanduose žr. *Kant zwischen West und Ost. Zum Gedenken an Kants 200. Todestag und 280. Geburtstag*. Hrsg. von Wladimir Bryuschinkin, Bd. 1, Kaliningrad, 2005.
- ⁹ 2004 m. Tiubingeno universitete įvykęs tarptautinis Kanto seminaras, skirtas pirmajai jo filosofijos recepcijai, vadinosi *Kant und die erste Kant – Rezeption (1786–1796)*, žr. http://tiss.zdv.uni-tuebingen.de/webroot/fp/fpsfr01_SoSe_2004].
- ¹⁰ Paskaitos „Išdėstyto tėvo Kazimiero Narbuto. *Dombroviciuose 1764 metais į 1765*“. Veikalą sudaro įvadas (p. 3–10), logika (p. 5–103), metafizika (p. 105–284), etika (p. 25–344).
- ¹¹ Stepas Tunaitis. Kantizmo sklaida, p. 35.
- ¹² A. Varanavičius. Kazimieras Narbutas. // *Lietuvos filosofinės minties istorijos šaltiniai. I tomas. Feodalizmo laikotarpis*. – Vilnius, 1980, p. 219.
- ¹³ R. Plečkaitis. Kazimieras Narbutas ir šviečiamoji filosofija Lietuvoje. // Kazimieras Narbutas. *Raštai*. – Vilnius, 1989, p. 12.
- ¹⁴ Katalog der Thüringer Universitäts und Landbibliothek Jena [http://kataloge.thulb.uni-jena.de/].
- ¹⁵ R. Plečkaitis. *Lietuvos filosofijos istorija. I tomas. Viduramžiai – Renesansas – Naujųjų amžių filosofija*. – Vilnius, 2004.
- ¹⁶ *Intitutiones Philosophiae Ecclēticae In suas partes distributae* [...]. MAB, f. 9, b. 397.
- ¹⁷ R. Plečkaitis. Kazimieras Narbutas ir šviečiamoji filosofija Lietuvoje. // Kazimieras Narbutas. *Raštai*. – Vilnius, 1989, p. 11.
- ¹⁸ I. Stasiewicz–Jasiukowa. *Kazimierz Narbutt (1738 – 1807)*. – Warszawa – Lida, 2004, p. 5.
- ¹⁹ A. Gulyga. *Kantas*. – Vilnius, 1989, p. 74.
- ²⁰ Ten pat, p. 57.
- ²¹ Wł. Tatariewicz. *Historia filozofii, t. 2. Filozofia nowożytna*. Wyd. 6. – Warszawa, 1968, p. 179–180.
- ²² I. Kant. *Principiorum primorum cognitionis metaphysicae nova dilucidatio*, Kömigsberg, 1755, <http://virt052.zim.uni-duisburg-essen.de/Kant/aa01/385.html>
- ²³ E. Cassirer. *Kants Lehre und Leben*. – Berlin, 1921.
- ²⁴ K. Vorländer. *Immanuel Kant: der Man und das Werk*. 3 Auflage. – Hamburg, 1992, p. 116.
- ²⁵ Pažymima, jog Narbutas išvertė Prūsijos karaliaus Frydricho II knygą *Karo mokslas* (išleista Vilniuje 1771). Neverta apsigauti: ši knyga (*Les principes généraux de la guerre*) parašyta ne vokiečių kalba.
- ²⁶ W. G. Tenneman. *Grundriss der Geschichte der Philosophie für den akademischen Unterricht*. – Leipzig, 1829, p. 436.
- ²⁷ M. Wolfes. *Canz, Israel Gottlieb*. // *Biographisch – Bibliographisches Kirchenlexikon*, Band XVIII, p. 243–258, 2001, p. 248.

B. d.